

УДК 332:37.014.543 (477.8)

І. З. Сторонянська

доктор економічних наук, професор, заступник директора ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”, Львів, Україна, istoron@i.ua

Л. Я. Беновська

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”, Львів, Україна, lbenovska11@gmail.com

**БЮДЖЕТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ ОСВІТИ
В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ:
ВИКЛИКИ СУЧАСНИХ РЕФОРМ**

Анотація. У статті проаналізовано основні проблеми фінансування освіти з місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації, такі як низька ефективність бюджетного забезпечення освіти, фінансування мережі закладів, а не освітньої послуги для конкретного учня, відсутність стимулів для підвищення кваліфікації педагогічного персоналу та ін. Показано специфіку бюджетного забезпечення освітньої галузі в Карпатському регіоні, що пов'язана з розташуванням у його межах гірських територій, низьким ступенем урбанізації. Зазначено, що започаткована реформа освітньої сфери, котра реалізується в рамках адміністративно-територіальної реформи в Україні, спричинена зміною підходів у системі фінансування, підзвітності та підпорядкованості освітніх закладів на регіональному й місцевому рівнях. У цьому контексті розкрито особливості фінансування освіти об'єднаними територіальними громадами, використання освітньої субвенції, вдосконалення формули її нарахування. Виокремлено ключові проблеми фінансування дошкільної й професійно-технічної освіти, акцент у фінансуванні яких зміщено на місцеві бюджети, що передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізацію процесу надання освітніх послуг. Підкреслено, що для реформування освітньої галузі необхідно за допомогою системного підходу розробити взаємоузгоджені механізми впровадження змін на національному, регіональному й базовому рівнях. Із метою підвищення ефективності фінансового забезпечення освітньої діяльності в територіальних громадах потрібно насамперед посилити його інституційні засади, вдосконалити механізм фінансування закладів за рахунок освітньої субвенції з державного бюджету, оптимізувати освітню мережу з акцентом на створенні нових форм навчальних закладів (опорних шкіл).

Ключові слова: фінансування, місцеві бюджети, освіта, освітні заклади, територіальні громади.

Рис. 2. Табл. 2. Літ. 11.

Iryna Storonyanska

Dr. Sc. (Economics), Professor, SI “Institute of regional research named after M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine”, Lviv, Ukraine, istoron@i.ua

Liliya Benovska

Ph. D. (Economics), SI “Institute of regional research named after M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine”, Lviv, Ukraine, lbenovska11@gmail.com

© Сторонянська І. З., Беновська Л. Я., 2017

BUDGETARY PROVISION FOR EDUCATION IN THE LOCAL COMMUNITIES OF THE CARPATHIAN REGION: CHALLENGES OF MODERN REFORMS

Abstract. The article analyzes the main problems of education funding from local budgets in terms of budgetary decentralization, including: low efficiency of budgetary provision for education; funding for a network of institutions rather than educational services for an individual; lack of incentives for teaching staff training, etc. The study describes the peculiarities of budgetary provision for the education sector in the Carpathian region connected with the location within the region mountain areas and low level of urbanization. It is emphasized that the initiated reform of the education sector, which is carried out within the framework of the administrative and territorial reform in Ukraine, is caused by the change in approaches in the system of funding, accountability and reporting of educational institutions at regional and local levels. In this context, the peculiarities of education funding by united territorial communities, the use of education subvention, the improvement of the subvention formula are disclosed. The article highlights the key issues of funding pre-school, vocational and technical education mainly from local budgets, which will expand the powers of local self-government and optimize the process of providing educational services. It is noted that the education reform requires a systematic approach for forming mutually agreed mechanisms of implementation at national, regional and baseline levels. To increase the efficiency of financial provision for educational activities in territorial communities, it is above all necessary to strengthen its institutional framework, to improve the mechanism for funding institutions by means of education subvention from the state budget, and to optimize the education network with a focus on the creation of new forms of educational institutions (hub schools).

Keywords: funding, local budgets, education, educational institutions, territorial communities.

JEL classification: I22, R19.

И. З. Сторонянская

*доктор экономических наук, профессор, заместитель директора
ГУ “Институт региональных исследований имени М. И. Долишнего
НАН Украины”, Львов, Украина*

Л. Я. Беновская

*кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела
региональной финансовой политики ГУ “Институт региональных исследований
имени М. И. Долишнего НАН Украины”, Львов, Украина*

**БЮДЖЕТНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ
В ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИНАХ КАРПАТСКОГО РЕГИОНА:
ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННЫХ РЕФОРМ**

Аннотация. В статье проанализированы основные проблемы финансирования образования из местных бюджетов в условиях бюджетной децентрализации, такие как низкая эффективность бюджетного обеспечения образования, финансирование сети учреждений, а не образовательной услуги для конкретного ученика, отсутствие стимулов для повышения квалификации педагогического персонала и др. Показана специфика бюджетного обеспечения образовательной отрасли в Карпатском регионе, которая связана с расположением в его пределах горных территорий, низкой степенью урбанизации. Отмечено, что начатая реформа образовательной

сферы, которая реализуется в рамках административно-территориальной реформы в Украине, вызвана изменением подходов в системе финансирования, подотчетности и подчиненности образовательных учреждений на региональном и местном уровнях. В данном контексте раскрыты особенности финансирования образовательной объединенными территориальными общинами, использования образовательной субвенции, совершенствования формулы ее начисления. Выделены ключевые проблемы финансирования дошкольного и профессионально-технического образования, акцент в финансировании которых смещен на местные бюджеты, что предполагает расширение полномочий органов местного самоуправления и оптимизацию процесса предоставления образовательных услуг. Подчеркнуто, что для реформирования образовательной отрасли необходимо с помощью системного подхода разработать взаимосогласованные механизмы внедрения изменений на национальном, региональном и базовом уровнях. С целью повышения эффективности финансового обеспечения образовательной деятельности в территориальных общинах нужно прежде всего усилить его институциональные основы, усовершенствовать механизм финансирования учреждений за счет образовательной субвенции из государственного бюджета, оптимизировать образовательную сеть с акцентом на создании новых форм учебных заведений (опорных школ).

Ключевые слова: финансирование, местные бюджеты, образование, образовательные учреждения, территориальные общины.

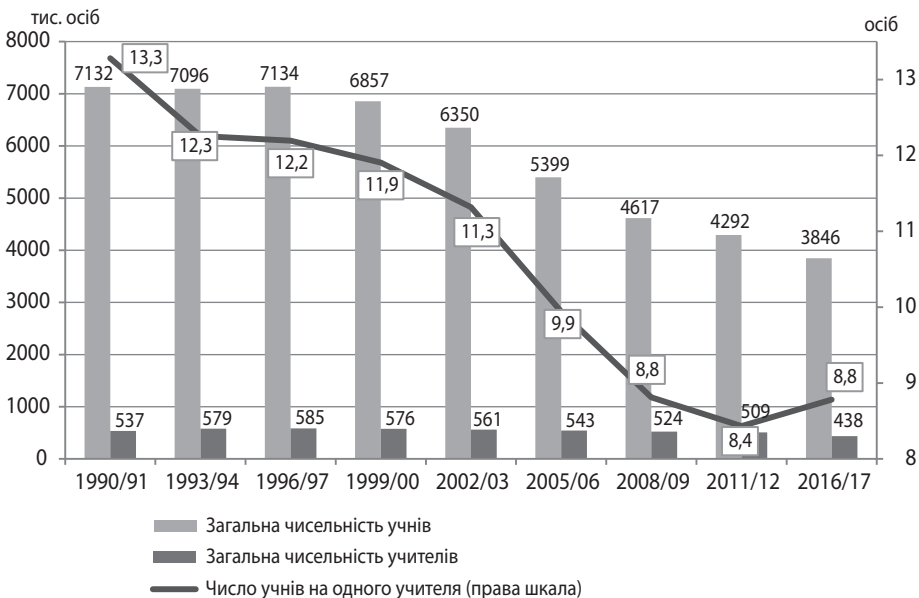
У контексті проведення в Україні реформ місцевого самоврядування та адміністративно-фінансової децентралізації є нагальна потреба в розробленні нових засад функціонування сфери освіти, видатки на фінансування якої становлять близько половини місцевих бюджетів. На сьогодні з останніх фінансується мережа закладів середньої, дошкільної, а також професійно-технічної освіти. Водночас потребує розв'язання низка проблем національного масштабу, від чого великою мірою залежить якість освітніх послуг у регіонах, головна з котрих полягає в тому, що збільшення обсягів фінансування не забезпечує поліпшення якості наданих послуг. Низька ефективність видатків місцевих бюджетів спричинена насамперед існуванням розгалуженої мережі закладів, яка потребує оптимізації на засадах досягнення паритету між економічною ефективністю та соціальною справедливістю в наданні освітніх послуг. Особливо гострою є ситуація в областях Карпатського регіону, що пов'язано з природно-географічними умовами й соціально-економічною специфікою його розвитку.

Питання ефективності фінансування освітніх закладів із місцевих бюджетів висвітлені в працях О. І. Демківа [1], В. І. Надраги [2]; управління освітою – Л. М. Гриневич [3], Г. В. Єльнікової [4]; теоретичні засади децентралізації управління освітою – Д. М. Серебрянської [5], Л. М. Юрчук [6]. Однак одночасне проведення в країні адміністративно-територіальної реформи, фінансової децентралізації й реформування освітньої галузі істотно ускладнює досягнення всіх задекларованих цілей та потребує поглибленого вивчення проблем фінансового забезпечення сфери освіти в територіальних громадах із метою мінімізації ризиків зниження якості чи доступності освітніх послуг.

Метою статті є з'ясування особливостей і проблем фінансування освітньої сфери з місцевих бюджетів територіальних громад Карпатського регіону в умовах адміністративно-фінансової децентралізації; розроблення рекомендацій щодо бюджетного забезпечення розвитку цієї сфери на основі досягнення паритету економічної ефективності й соціальної справедливості.

Унаслідок демографічної кризи в Україні чисельність учнів у загальноосвітніх навчальних закладах упродовж останніх десятиліть зменшилася майже вдвічі – із 7132 тис. осіб у 1990 р. до 3815 тис. у 2016 р., натомість чисельність педагогічного персоналу залишилася практично на тому ж рівні – 527 тис. осіб у 1990 р. проти 444 тис. у 2016 р. без урахування АРК і окупованих територій Донецької й Луганської областей (рис. 1). У результаті помітно знизився коефіцієнт співвідношення кількості учнів на одного вчителя – з 13,28 до 8,52, що певною мірою сприяло поліпшенню якості освітніх послуг у сфері середньої освіти через поділ класів на групи при вивченні окремих предметів, таких як іноземні мови, математика, інформатика. Проте в більшості випадків зміна цього коефіцієнта свідчить про складну ситуацію в сільських школах, де чисельність учнів стрімко скорочувалася разом зі зростанням числа класів, у котрих навчається троє і менше дітей. Зазначене істотно збільшило навантаження на бюджет.

Видатки на освіту у зведеному бюджеті України постійно зростали не лише в абсолютному вимірі, а й у відносному: починаючи з 2000 р. їхня частка у ВВП країни збільшилася з 4,2 до 6,6 % у 2016 р. (табл. 1). Хоча наразі ця

Рис. 1. Динаміка чисельності учнів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів в Україні протягом 1990–2017 рр.

Складено за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukstat.gov.ua>).

Таблиця 1. Динаміка видатків зведеного бюджету України на сферу освіти та їхня структура у 2000, 2005, 2010, 2014–2016 рр.

Показник	2000	2005	2010	2014	2015	2016
Видатки зведеного бюджету на освіту загалом, млн грн	7 085,5	26 801,8	79 826,0	100 105,6	114 193,5	109 155,2
% до загальних видатків зведеного бюджету	14,7	18,1	21,1	19,1	16,8	15,6
% ВВП	4,2	6,1	7,4	6,4	5,8	6,6
<i>Структура видатків на освіту за підгалуззями, %</i>						
Дошкільна	11,1	11,0	12,8	15,2	15,9	15,5
Загальна середня	36,2	41,6	41,2	42,4	43,5	42,9
Професійно-технічна	6,1	6,5	6,4	5,9	5,4	4,8
Вища	32,3	29,6	31,3	28,3	27,1	28,0
Інші	14,3	11,3	8,3	8,3	8,1	8,8

Розраховано за: Аналітичні таблиці допоміжних (сателітних) рахунків освіти, Україна 2007–2016 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

частка наближається до середньої по світу (майже 5 % ВВП [7]), немає підстав вважати фінансування видатків на сферу освіти в Україні ефективним.

Звичайно, при цьому варто враховувати, що ВВП України різко відрізняється від аналогічного показника розвинутих країн¹, тому потрібно також порівнювати обсяги видатків на здобуття середньої освіти на одного учня. В країнах ЄС річна вартість його навчання становить 6–8 тис. євро, тоді як в Україні у 2016 р. видатки з бюджетів усіх рівнів у розрахунку на одного учня дорівнювали 12,3 тис. грн, або трохи більше від 0,4 тис. євро. Але навіть ці бюджетні ресурси витрачаються малоефективно, головним чином унаслідок фінансування не освітньої послуги для конкретного учня, а мережі закладів, відсутності стимулів для підвищення кваліфікації педагогічного персоналу, низького рівня оплати праці в освітніх закладах, перекосів у структурі бюджетних видатків у розрізі підгалузей. Стосовно останнього слід зауважити, що Україна належить до групи країн (поряд із іншими пост-соціалістичними державами), де частка видатків на середню освіту є порівняно високою. Натомість країни – лідери рейтингів за індексом людського розвитку (Норвегія, Ісландія, Японія, Ірландія, Швеція, Швейцарія, Австралія та ін.) спрямовують основну частину бюджетних коштів на дошкільну й початкову освіту; для фінансування вищих навчальних закладів практикується залучення приватного капіталу.

Фінансування середньої освіти

Чи не головною проблемою, котра помітно впливає на якість послуг середньої освіти, є значна кількість малокомплектних шкіл у сільській місцевості та невідповідність чинної освітньої мережі як сучасним принципам її функціонування, так і реальним потребам населення. В сільській місцевості

¹ ВВП на одну особу в Україні становить 3,575 дол. США, тобто майже втричі менше за середньосвітовий показник.

31 % початкових шкіл мають наповнення щонайбільше 10 учнів, у 27 % шкіл I–II рівнів акредитації навчається менше 40 дітей. Принцип максимального територіального наближення школи до учня та використання її як передумови збереження малих сіл у сучасних умовах втрачає актуальність. Адже практика засвідчила, що учні, котрі навчаються в малокомплектних сільських школах, показують низькі результати за ЗНО. Постійний брак коштів на оновлення матеріально-технічної бази таких освітніх закладів, перевантаження сільських учителів кількістю навчальних предметів призвели до зниження якості освітніх послуг і конкурентоспроможності випускників малих сільських шкіл при вступі до ВНЗ. І це попри те, що вартість навчання в таких школах у кілька разів перевищує її у великих міських школах.

Видатки на одного учня більші в районах із високою часткою сільського населення та значно менші в містах обласного підпорядкування. Найдорожче один учень обходиться у двох областях Карпатського регіону – Івано-Франківській (15 100 грн на рік) і Закарпатській (12 100 грн). Найнижчими видатки на одного учня є в промислово розвинутій Харківській області – 8500 грн [8]. При цьому розрив між якістю освіти в містах і селах з року в рік посилюється насамперед через зростання чисельності малокомплектних шкіл у сільській місцевості.

В умовах, коли дофінансування малокомплектних закладів має здійснюватися за рахунок коштів місцевих бюджетів (а школи чисельністю до 25 учнів можуть фінансуватися виключно за рахунок власного ресурсу місцевих бюджетів), їх утримання втрачає популістський характер. До речі, подібні перетворення в освітній системі проводилися в Польщі. Однією з найуспішніших організацій, котра надала допомогу сільським громадам у збереженні малокомплектних шкіл, є “Едукатор”. Її стратегія боротьби за збереження навчальних закладів ґрунтується на положенні, що серед їх засновників можуть бути не лише органи державної влади та місцевого самоврядування, а й громадські утворення. В таких випадках школа переходить під адміністрування одного з них. Новостворена школа в бухгалтерії “Едукатора” одержує два субрахунки: на один із них надходять кошти державної субвенції на утримання навчального закладу, а на другий – ті ресурси, які сільській громаді вдається акумулювати самостійно [9].

Натомість в Україні донедавна реорганізувати чинну мережу загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) було практично нереально, адже вітчизняне законодавство передбачало можливість ліквідації чи реорганізації закладів освіти виключно за умови згоди територіальної громади. Крім того, відповідальність за фінансування шкіл покладалася на районну владу, а рішення про закриття шкіл приймалося сільськими громадами. Як наслідок, громади могли голосувати за збереження навчального закладу, не беручи на себе відповідальність за його фінансування. Законодавчими змінами у 2015 р. заборону на закриття ЗНЗ скасовано. Відтепер їх можна закрити рішенням місцевої влади, без згоди загальних зборів територіальної громади. Такі заходи є, з одного боку, непопулярними, втім, з другого – вкрай потрібними

для підвищення ефективності управління видатками місцевих бюджетів і якості освітніх послуг.

Особливо гостро зазначені проблеми стоять у Карпатському регіоні, що пов'язано з розташуванням у його межах гірських територій, низьким ступенем урбанізації та переважанням сільського населення. До специфічних рис цього регіону, котрі мають бути враховані при реформуванні освітньої мережі й прогнозуванні потреби в ресурсах для її фінансування, доцільно віднести такі:

- перевищення часткою сільських ЗНЗ у областях регіону аналогічного показника по країні (76,3 проти 66,9 %) та часткою числа учнів сільських шкіл у загальній кількості учнів відповідного середнього показника по країні (50,3 проти 30,9 %) (табл. 2). Тобто, якщо загалом по Україні сільську школу відвідує кожен третій учень, то в Карпатському регіоні – кожен другий;

- проживання в регіоні, з огляду на його прикордонне розташування, великої кількості мешканців, котрі належать до національних меншин, що обумовлює наявність у ньому шкіл, де навчання ведеться кількома мовами. Так, у Закарпатській і Чернівецькій областях частка учнів, що навчаються українською мовою, становить 87,1 і 85,9 % відповідно (див. табл. 2). Решта дітей навчається угорською, румунською та словацькою. Водночас у Івано-Франківській області українською мовою навчається близько 100 % учнів ЗНЗ;

- істотно нижча густина населення та значна віддаленість окремих населених пунктів гірських територій регіону від ЗНЗ, що зумовлює потребу в організації підвезення учнів до шкіл. Однак через складні природно-кліматичні умови й високу аварійність гірських доріг є необхідним функціонування шкіл інтернатного типу, що також здорожує вартість навчання в гірських районах;

- вища, ніж у інших областях України, народжуваність та, як наслідок, більша частка дітей, котрі навчаються в дошкільних навчальних закладах, школах, професійно-технічних закладах, у загальній чисельності населення. Водночас праценадлишковість регіону спонукає молодь до активної міграції як за кордон, так і до інших регіонів України.

У світлі наведених особливостей розглянемо проблеми фінансового забезпечення функціонування сфери середньої освіти. У Карпатському регіоні на загальну середню освіту у 2015 р. припадало 87,7 % видатків місцевих бюджетів; на позашкільну – 2,2; на дошкільну – 16,3; на професійно-технічну – 8 %. Започаткована реформа освітньої сфери, що здійснюється в контексті адміністративно-територіальної реформи та децентралізації влади в Україні, пов'язана зі зміною підходів, які застосовуються в системі фінансування, підзвітності й підпорядкованості освітніх установ на регіональному та місцевому рівнях, із метою забезпечення скорочення необґрунтованих видатків, сприяння розвитку конкуренції при наданні послуг між різними адміністративно-територіальними одиницями, збільшенню контролю з боку громадськості та її безпосереднього впливу на реалізацію своїх інтересів.

Таблиця 2. Окремі показники розвитку сфери середньої освіти в Карпатському регіоні (станом на початок 2016/2017 навчального року)

Регіон	Кількість ЗНЗ	Частка дітей, що навчаються у ЗНЗ у загальній чисельності населення, %	Число сімейських ЗНЗ	Частка сімейських ЗНЗ у загальній кількості ЗНЗ, %	Чисельність учнів	Кількість учнів, які навчаються в сімейських ЗНЗ	Частка учнів сімейських ЗНЗ у загальній чисельності учнів, %	Частка учнів, що навчаються українською мовою, %	Частка учнів сімейських ЗНЗ, які навчаються українською мовою, %	Кількість учнів сімейських ЗНЗ, що проживають на відстані понад 3 км та потребують підвезення	Частка учнів сімейських ЗНЗ, які проживають на відстані понад 3 км і потребують підвезення, % в їх загальній кількості, %
Україна	16 728	9,0	11 201	66,96	3 815 227	1 180 213	30,93	89,7	95,5	220 697	18,69
Карпатський регіон загалом	3 169,0	11,2	2 405,0	76,30	668 404,0	316 210,0	50,30	92,8	91,3	48 078,0	15,30
У т. ч. Закарпатська обл.	665	12,6	517	77,74	158 173	92 482	58,47	87,1	86,6	12 717	13,75
Івано-Франківська обл.	718	10,8	565	78,69	148 593	76 619	51,56	99,4	100,0	9 431	12,30
Львівська обл.	1 359	10,4	1 004	73,88	263 203	91 553	34,78	98,7	99,9	16 191	17,68
Чернівецька обл.	427	10,8	319	74,71	98 435	55 556	56,44	85,9	78,6	9 739	17,53

Розраховано за: Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2016/17 навчального року / Держ. служба статистики України. 2017. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Децентралізація влади в Україні є тривалим процесом, пов'язаним із поступовим переданням об'єднаним територіальним громадам (ОТГ) функцій управління й фінансування освітніх закладів. Оскільки ОТГ перебувають на етапі становлення, управління освітою є для них одним із найскладніших завдань. До об'єднання таким управлінням у селах і селищах займалися районні відділи освіти при державних адміністраціях, а функції виконавчих органів сільських і селищних рад у сфері освіти були мінімальними та полягали в реалізації непрямих завдань забезпечення шкіл. У нових умовах постала потреба у створенні органу управління освіти ОТГ, його кадровому й методичному забезпеченні. На відміну від райдержадміністрацій, органи місцевого самоврядування ОТГ тепер є автономними та мають усі повноваження, в т. ч. у сфері управління освітою. Проте водночас їм потрібно знайти фахівців із досвідом практичної діяльності в цій сфері, високим рівнем кваліфікації, мотивованих до переформатування освітньої мережі в межах територіальної громади. Досвід перших ОТГ у Карпатському регіоні показує, що це питання є одним із головних у порядку денному при їх створенні, адже обсяг освітньої субвенції, яку ОТГ отримують безпосередньо з державного бюджету, не покриває потреб на утримання мережі ЗНЗ. Реальні розрахункові видатки на одного учня для більшості шкіл у ОТГ Карпатського регіону є набагато більшими, ніж на одного середньостатистичного учня за формулою розподілу освітньої субвенції.

Наприклад, у бюджетах ОТГ Львівської області видатки на освіту в цілому в 2016 р. становили 102,4 млн грн, або 51,3 % усіх видатків їхніх бюджетів. При цьому загальна сума освітньої субвенції дорівнювала лише 78,7 млн грн, тобто 23,7 млн грн було покрито за рахунок власних доходів ОТГ. Особливо важким це завдання виявилось для громад, де освітня субвенція не забезпечувала навіть половини фактичних видатків на освіту, а в найгіршому становищі опинились ОТГ, розташовані в гірських районах Карпатського регіону. Звичайно, зазначене спонукає ОТГ до оптимізації мережі ЗНЗ, однак у більшості випадків це не розв'язує проблеми браку коштів повною мірою, а процес оптимізації є довготривалим і потребує додаткового ресурсу для створення опорних шкіл, поліпшення (модернізації) наявних ЗНЗ. Уже перші підсумки 2016 р. засвідчили активність ОТГ у реформуванні освітньої мережі. Така тенденція мала бути підтримана урядом, проте розподіл освітньої субвенції на 2017 р. знову здійснюється на старих засадах – без вироблення нових соціальних стандартів і нормативів надання освітніх послуг.

Державним бюджетом України на 2017 рік передбачено, що освітня субвенція повинна спрямовуватися виключно на заробітну плату педагогічним працівникам. Уряд пропонує утримувати приміщення шкіл і технічний персонал коштом місцевих бюджетів. При цьому варто зауважити, що частка непедагогічного персоналу по освітніх закладах становить 25 % (що додатково обтяжить місцеві бюджети на 9,2 млрд грн), а оплата комунальних послуг – близько 10 % усіх освітніх видатків та з кожним роком зростає (додатково обтяжить місцеві бюджети на 9,3 млрд грн) [10].

При розширенні повноважень місцевих органів влади в частині оплати комунальних послуг закладів освіти й охорони здоров'я обласним, районним бюджетам та бюджетам ОТГ із держбюджету надаються кошти у вигляді додаткової дотації на утримання закладів (у 2017 р. – 14,9 млрд грн) [10]. Однак у основному фінансовому плані країни на 2017 р. не передбачено компенсаційних ресурсів для міст обласного значення, хоча більша частка публічних послуг надається саме в населених пунктах органами місцевого самоврядування, а не районними й обласними радами, котрі отримують прямі преференції з держбюджету. Таким чином, хоча в цілому запропонований підхід до фінансування освітніх послуг є виправданим, оскільки спонукає місцеві органи влади сприяти енергоефективності, механізм його дії потребує вдосконалення, зокрема в частині розподілу додаткової дотації.

Заради отримання додаткового ресурсу з державного бюджету місцеві органи влади нерідко порушують бюджетну дисципліну, що найчастіше проявляється у використанні дефіцитного бюджетного фінансування (бюджети плануються з перевищенням очікуваних доходів, а потім вимагаються додаткові бюджетні асигнування), політичних протекцій для забезпечення покриття перевитрачання коштів бюджетних асигнувань тощо.

Запровадження нових механізмів фінансування середньої освіти, зокрема передання фінансування комунальних послуг та інших повноважень на рівень місцевих органів влади, вимагає перегляду й регулювання типових штатних нормативів, що затверджуються Міністерством освіти і науки України. На сьогодні кількість технічного персоналу залежить від площі навчального закладу, ставок адміністративного й педагогічного штату, числа учнів і класів. В умовах обмеженості фінансового ресурсу в органів місцевого самоврядування, оптимізації закладів та їх об'єднання варто розширити повноваження органів місцевого самоврядування щодо розв'язання цих питань. Адже за принципом субсидіарності очевидною є доцільність визначення чисельності персоналу, необхідного для обслуговування шкільних приміщень на рівні ОТГ.

Потребує вдосконалення й сама формула розподілу освітньої субвенції. Вона введена у 2015 р., утім, наступного року, незважаючи на проблеми з розподілом коштів, не була змінена чи поліпшена. Згідно з цією формулою, освітня субвенція розподіляється між районами, містами обласного значення та ОТГ відповідно до кількості учнів, що належать до різних груп із неоднаковими асоційованими до них коефіцієнтами. Для кожного району (міста, ОТГ) чисельність приведених учнів розраховується через додавання школярів усіх груп, помножених на коефіцієнти для них. Загальна сума освітньої субвенції ділиться на сукупну кількість приведених учнів, тим самим формуючи норматив на одного учня. В чинній формулі використано 32 коефіцієнти, що застосовуються для учнів різних шкіл із урахуванням їх розміщення. Є три критерії щодо розташування шкіл: сільська/міська місцевість, гірська/негірська місцевість, обласне/районне значення міста. Для кожного учня використовується лише один коефіцієнт. Винятком є тільки

дуже високий коефіцієнт для дітей, позбавлених батьківської опіки, що застосовується без прив'язки до школи, яку вони відвідують. Незважаючи на низку переваг (розрахунок коштів на учня, гнучкість застосування коефіцієнтів та ін.), чинна формула не сприяє оптимізації мережі освітніх закладів через використання реальних (емпіричних) розмірів класів (у разі збільшення розміру класів зменшується обсяг отримуваної субвенції). Крім того, ставлення до різних груп шкіл не однаково: багато сільських ЗНЗ недофінансовані, тимчасом як фінансування значної частки гірських шкіл є надмірним [11].

Новим підходом до розв'язання проблеми малокомплектності шкіл та впорядкування освітньої мережі в умовах адміністративно-територіальної реформи й децентралізації влади є створення опорних шкіл з метою забезпечення структурно-інноваційного та якісного оновлення загальної середньої освіти, а також ефективного використання наявних ресурсів, насамперед фінансових. Основними принципами організації опорної школи є: точкове поліпшення її матеріального становища; пониження рівня акредитації або закриття наближених високовитратних шкіл; наявність інфраструктури й можливість організації довозення учнів шкіл-філій до опорної школи, при цьому початкова школа має бути наближена до місця проживання дитини. На початок нового 2016/2017 навчального року в Україні створено 137 опорних шкіл, із яких 10 у Карпатському регіоні (5 ЗНЗ у Львівській, 2 – в Івано-Франківській, 3 – в Чернівецькій і жодної в Закарпатській областях); на 1 березня 2017 р. їх було вже 178, у т. ч. 30 у Карпатському регіоні. Лідером у цьому регіоні є Львівська область, де організовано 24 такі школи (зокрема, 3 в ОТГ), натомість у Закарпатській області досі немає жодної.

Для створення достатньої кількості опорних шкіл потрібно розв'язати низку проблем, а саме:

– згідно з концепцією освітньої реформи, рішення про опорні школи повинні прийматися безпосередньо в ОТГ, де зосереджено й кадри, й ресурс, є бачення перспективи розвитку цілої ОТГ, планування її території, можливості забезпечити логістику тощо. Натомість багато ОТГ делегували ці повноваження на районний рівень, де були прийняті не завжди правильні рішення щодо визначення опорних шкіл, що стало предметом дискусії в самих ОТГ;

– в Україні створено чимало ОТГ, котрі з огляду на малу чисельність населення, учнів і ЗНЗ не можуть сформувати повноцінний освітній округ із опорною школою та її філіями. Організація опорної школи, відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України, передбачає наявність щонайменше двох філій. Якщо в ОТГ функціонує лише одна або дві школи, то жодна з них не підпадає під параметри опорної. В цьому разі ОТГ потрапляє в межі освітнього округу з іншими громадами, а опорна школа може бути сформована в сусідній громаді, що спричинить додаткове напруження серед батьків і учнів;

– незбіг меж освітнього округу з межами ОТГ може призводити не лише до соціального напруження, а й до проблем із управлінням опорними школами та їхніми філіями, адже ОТГ створює власний орган управління освітою й фінансує ЗНЗ, використовуючи для цього разом із коштами освітньої субвенції власні доходи. Натомість школи, що розташовані за межами ОТГ, фінансуються з районних бюджетів, зазвичай тільки за рахунок освітньої субвенції. Отже, необхідно розробити механізм спільного фінансування ЗНЗ;

– існує гостра потреба в нормативному забезпеченні освітнього процесу та уникненні постійних змін “правил гри”. Так, досі не закріплено законодавчо чітких критеріїв опорних шкіл. Норма щодо кількості учнів у такій школі (щонайменше 320), встановлена Міносвіти, виявилася дещо завищеною для низки регіонів, зокрема для областей із невеликою густотою населення та значною віддаленістю населених пунктів один від одного, тому її знижено до 200 осіб. Таким чином, створення опорних шкіл на практиці випереджає законодавче забезпечення цього процесу.

Фінансування дошкільної освіти

У ході адміністративно-фінансової децентралізації відповідальність за функціонування дошкільних закладів покладено на органи місцевого самоврядування базового рівня. При цьому з 2015 р. усі видатки (зарплата, комунальні послуги та енергоносії, повне утримання) у сфері дошкільної й позашкільної (школи естетичного виховання, спортшколи) освіти фінансуються виключно за рахунок власних коштів місцевих бюджетів. Законодавством передбачено два варіанти фінансування закладів: з районного бюджету; з бюджету села, селища, міста районного значення за рахунок міжбюджетних трансфертів із районного бюджету. Обсяг міжбюджетних трансфертів встановлює районна рада.

Отже, умови фінансування освіти істотно змінилися: акцент із фінансування за відомчою структурою зміщений на місцеві бюджети, тому нові можливості фінансування дошкільної освіти мають розглядатись у контексті реформування міжбюджетних відносин в Україні. Хоча такий підхід відповідає практиці багатьох країн, водночас він вимагає розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації процесу надання освітніх послуг. За даними Державної служби статистики України, у 2016 р. частка дошкільної освіти в загальних видатках зведеного бюджету становила 2,7 %, або 0,9 % ВВП; у видатках місцевих бюджетів – 21,43 % (в областях Карпатського регіону: Закарпатській – 20,71 %, Івано-Франківській – 13,82, Львівській – 16,39, Чернівецькій – 18,75 %).

Чи не найбільшою проблемою дошкільної освіти, на противагу загальній середній освіті, є недостатня кількість закладів і місць для дітей. Розвиток мережі дошкільних навчальних закладів (ДНЗ) у сучасних умовах можливий шляхом будівництва нових дитячих садків; реконструкції й відновлення роботи об'єктів, що тривалий час не працювали; відкриття груп і центрів дошкільної освіти в інших освітніх закладах; проведення капітального ремонту, модернізації матеріально-технічної бази діючих дитсадків;

відкриття груп для дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку. Однак через економічну кризу та брак коштів повністю задовольнити освітні запити в дошкільній освіті неможливо. За результатами аналізу реалізованих у Львівській області проектів щодо відкриття нових груп для дошкільнят шляхом реконструкції приміщень, котрі не працювали, чи переобладнання інших приміщень середня вартість створення одного додаткового місця становить 30–50 тис. грн. Будівництво ж нових ДНЗ потребує на порядок більших капіталовкладень.

Одним із шляхів розв'язання зазначеної проблеми для сільських територіальних громад є створення навчально-виховних комплексів (НВК), що дає змогу ефективно використовувати будівлі шкіл, зокрема у випадках пониження рівня їх акредитації. Ще один варіант – приватні заклади дошкільної освіти, втім, їхня частка є невисокою й орієнтовані вони на заможніші верстви населення, а отже, не можуть бути альтернативою для сільської місцевості. Щоправда, затвердження у 2016 р. нового Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 24.03.2016 № 234), що передбачає створення умов для розвитку ДНЗ різних форм власності, зокрема приватної, в нежитлових і житлових приміщеннях, може стати поштовхом до спрощення ліцензування приватних ДНЗ та збільшення числа місць для дітей.

Наразі ДНЗ позбавлені фінансових стимулів щодо поліпшення якості надання послуг і виховання дітей та зорієнтовані виключно на виконання системи нормативів, котрі доводять органи управління освітою. В Україні дотепер не створено конкурентного середовища у сфері освіти дітей дошкільного віку. Комунальні заклади освіти залишаються поза конкуренцією, що аж ніяк не сприяє розвитку їхньої діяльності. Подальша комерціалізація (надання платних послуг) діяльності ДНЗ потребує посиленого контролю з боку громади та має передбачати відповідальність керівництва навчального закладу за встановлення справедливої вартості платних освітніх послуг.

Фінансування професійно-технічної освіти

Функціонування професійно-технічної освіти (ПТО) в Україні на сучасному етапі пов'язане як із реформатуванням мережі закладів та їхньої діяльності в напрямі підготовки затребуваних на ринку праці фахівців, так і зі зміною підходів до її фінансування. Загалом за останні роки кількість закладів і учнів ПТО скоротилася, причому значно вищими темпами, ніж чисельність учнів ЗНЗ.

Головне завдання закладів ПТО полягає в забезпеченні ринку праці необхідними кадрами. Між тим попит на робітничі спеціальності в Україні залишається незадоволеним тривалий час, тоді як рівень безробіття серед дипломованих робітників є найвищим порівняно з іншими професійними сферами. Загалом по Україні частка непрацевлаштованих випускників закладів ПТО становить понад 10 %, зокрема в Закарпатській області – близько 30 %, Івано-Франківській – 22, Чернівецькій – 15, Львівській – 7 %. Це

свідчить, з одного боку, про невідповідність професійної структури випускників потребам регіональних ринків праці, з другого – про недостатній рівень підготовки випускників закладів ПТО.

Частка ПТО у структурі фінансування освіти з місцевих бюджетів в Україні у 2015 р. становила 7,4 %, а видатків Карпатського регіону у видатках ПТО країни – 8 %. Найбільше закладів ПТО в регіоні розташовано у Львівській області – 56 од.

Механізм і джерела фінансування мережі закладів ПТО останнім часом є вкрай нестабільними, що помітно ускладнює реформування цієї сфери в контексті модернізації змісту та якості освітніх послуг. Так, упроваджена у 2015 р. субвенція з держбюджету на фінансування робітничих кадрів уже в 2016 р. була скасована, а повноваження на фінансування цієї сфери покладено на місцеві бюджети, в т. ч. обласні й міст обласного підпорядкування. Однак, оскільки це було зроблено без попереднього глибокого аналізу щодо спроможності зазначених бюджетів забезпечити фінансування мережі закладів ПТО, без системних перетворень сфери ПТО, зокрема в частині оптимізації мережі відповідних закладів, окреслена сфера зазнала системної кризи. Адаже більшість міст обласного значення виявилися неспроможними забезпечити фінансування цих закладів, що призвело до погіршення якості освіти та цілком реальної загрози закриття професійно-технічних закладів (ПТЗ).

Допущені помилки частково враховані при формуванні держбюджету на 2017 р., окрім того, зроблені перші кроки до трирівневого фінансування ПТО. Першим рівнем є фінансування з державного бюджету (в межах освітньої субвенції) здобуття повної середньої освіти не тільки в школах, а й у ПТЗ (адже вони дають таку саме освіту, що й старша школа), для чого виділено близько 2 млрд грн. Варто враховувати й те, що в цих закладах навчаються здебільшого діти бідніших прошарків населення та із сільської місцевості, тому не слід очікувати на гроші батьків для дофінансування потреб ПТЗ, як це має місце в більшості міських ЗНЗ (рис. 2). Також за рахунок держбюджету фінансуватимуться ПТЗ, котрі готують спеціалістів загальнодержавного значення (список професій затверджено).

Другим і основним за обсягами є регіональний рівень фінансування ПТО, тобто за кошти обласних бюджетів (їхні ресурси надаватимуться ПТЗ, розташованим на території області за межами обласних центрів) та бюджетів міст – обласних центрів (фінансуватимуться ПТЗ, розташовані в таких містах).

Третім рівнем фінансування ПТО мають стати фінансові ресурси бізнесу, потенційних роботодавців випускників відповідних закладів. Кошти з цього джерела планується використовувати на модернізацію матеріально-технічної бази ПТЗ, адже вона є вкрай застарілою, що позначається на якості навчання.

До речі, трирівнева модель фінансування навчальних закладів ПТО діє в більшості розвинутих країн. Тобто поряд із децентралізацією фінансування

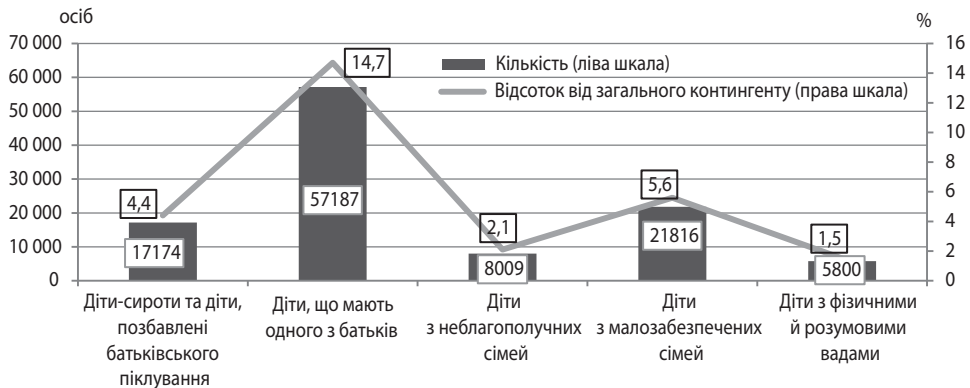

Рис. 2. Контингент учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів України за соціальним статусом станом на 2014 р.

Складено за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukstat.gov.ua>).

ПТО відбувається перенесення відповідальності за нього на місцеві органи влади, що спонукає останніх відмовитися від витрачання ресурсу на підготовку незатребуваних кадрів та сприяє підвищенню ефективності управління ПТО в регіоні.

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що здійснення започаткованих реформ у сфері освіти є невід’ємною складовою адміністративно-фінансової децентралізації. Покладання відповідальності за ефективність функціонування мережі закладів початкової, середньої, позашкільної й професійно-технічної освіти на місцеві органи влади узгоджується з практикою багатьох розвинутих країн та вже приносить певні позитивні результати в Україні. Водночас такі реформи не можуть бути фрагментарними – необхідний системний підхід до їх імплементації та розроблення механізмів впровадження на національному, регіональному й базовому рівнях. Підвищенню ефективності фінансування сфери освіти на рівні територіальних громад сприятиме:

1. Удосконалення інституційних засад функціонування сфери освіти в Україні, що передбачає:

– прискорення доопрацювання й прийняття нової редакції базового в Україні Закону “Про освіту”, що дасть змогу реформувати освітню галузь та на базі якого будуть прийняті закони “Про середню освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про позашкільну освіту” та ін.;

– перегляд типових штатних нормативів функціонування освітніх закладів, котрі є застарілими, з метою приведення їх у відповідність із вимогами часу. Такі нормативи повинні враховувати реальні можливості фінансування місцевими органами влади технічного персоналу, комунальних послуг, створення нових форм освітніх закладів (опорних шкіл, гімназій, ліцеїв), оптимізації навчальних закладів тощо. Окрім цього, варто дозволити органам місцевого самоврядування встановлювати мінімальне й макси-

мальне значення таких нормативів залежно від обсягів власних фінансових ресурсів, переглядати застосування галузевих стандартів надання послуг і нормативів при здійсненні видатків із місцевих бюджетів, зокрема тих, що стосуються освітньої сфери, штатних нормативів, робочого навантаження;

– остаточне усунення подвійного підпорядкування й підзвітності органів місцевого самоврядування. Показовим прикладом такої плутанини були, до 2016 р., законодавчі норми, за котрими поточне фінансування шкіл покладалося на райони, але рішення про закриття приймалося територіальними громадами. Потрібно, щоб за управління та фінансування освітнього закладу відповідав лише один орган місцевого самоврядування. Це стосується не тільки середньої, а й позашкільної та професійно-технічної освіти;

– розроблення сучасних державних стандартів освіти й повноцінне впровадження принципу “гроші йдуть за дитиною”, що передбачає оплату здобуття середньої освіти особою відповідно до державного стандарту освіти. Це, по-перше, сприятиме поліпшенню якості освітніх послуг за рахунок підвищення конкуренції між закладами; по-друге, заклади освіти різних форм власності матимуть однакові права на оплату вартості послуг за рахунок бюджетних коштів.

2. Поліпшення фінансування освітніх закладів за рахунок освітньої субвенції з державного бюджету, що включає:

– перегляд коефіцієнтів, які використовуються у формулі розрахунку освітньої субвенції, та забезпечення гнучкості їх використання відповідно до динамічних змін у різних групах населених пунктів, а також перегляд адекватності існуючих груп класів (поділ за наповнюваністю) встановленим коефіцієнтам. Згідно з чинною формулою, чим меншим є розмір класу, тим більшими будуть коефіцієнт і величина отримуваної субвенції, а це стимулює існування малокомплектних шкіл;

– врахування при визначенні освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам коштів для підвищення кваліфікації працівників. Така практика широко застосовується в країнах, де проведено децентралізацію освіти, наприклад у Естонії, Швеції;

– відновлення в державному бюджеті на 2017 р. і наступні періоди норми про можливість спрямовувати органам місцевого самоврядування залишків коштів освітньої й медичної субвенцій на капітальні видатки та заходи з оптимізації мережі (що діяла у 2016 р.).

3. Подальша оптимізація освітньої мережі з акцентом на створенні нових форм навчальних закладів (опорних шкіл) та врахуванням таких пріоритетів:

– збереження початкової школи в невеликих селах. Для цього необхідно реформувати систему середньої освіти в напрямі збільшення ролі початкової освіти. Концептуальними засадами нової редакції Закону України “Про освіту” передбачено, що діти повинні мати можливість здобути початкову та дошкільну освіту якомога ближче до місця проживання. Тому відповідні за-

клади освіти мають бути в кожному населеному пункті, незалежно від його розмірів [5];

– реорганізація закладів виключно з урахуванням фактичної завантаженості шкіл та її співвідношення з плановою потужністю, а також демографічної ситуації й потенціалу економічного розвитку територіальної громади. Задля підвищення ефективності рішень щодо оптимізації освітньої мережі, на наш погляд, важливо вдосконалити систему звітності про виконання бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, доповнивши грошові показники показниками щодо мережі, штатів і контингентів, що дасть змогу ґрунтовніше проаналізувати ефективність використання бюджетних коштів;

– узгодження перспективних планів формування освітніх округів і об'єднаних територіальних громад, що вимагає вдосконалення нормативно-правової бази створення й функціонування опорних шкіл та їхніх філій.

4. Удосконалення фінансування професійно-технічної освіти з місцевих бюджетів шляхом:

– глибокого вивчення потреби регіональної економіки в робітничих кадрах відповідних спеціальностей і кваліфікації;

– оптимізації мережі закладів ПТО в напрямі не лише її скорочення, а й укрупнення закладів та створення потужних центрів ПТО із сучасними майстернями, навчальними матеріалами, обладнанням;

– залучення коштів підприємницького сектору для фінансування ПТО, що передбачає налагодження діалогу між представниками відповідних навчальних закладів, місцевої влади, бізнесу й індустрії;

– передання майна ПТЗ із державної в комунальну власність, що дасть можливість на місцевому рівні приймати рішення стосовно модернізації таких закладів, їх оптимізації, залучення спонсорських коштів тощо.

Список використаних джерел

1. Демків О. І. Напрями поглиблення бюджетної реформи в Україні. *Фінанси України*. 2009. № 3. С. 46–56.

2. Надрага В. І. Соціальні видатки в контексті фінансової стабільності України. *Фінанси України*. 2014. № 9. С. 43–51.

3. Гриневич А. М. Тенденції децентралізації управління базовою освітою в сучасній Польщі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2005. 259 с.

4. Єльнікова Г. В. Наукові основи адаптивного управління закладами та установами загальної середньої освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Центр. ін-т післядипломної педагогічної освіти АПН України. Київ, 2005. 453 с.

5. Серебрянська Д. М. Розподіл видатків між рівнями місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Ін-т економіки та прогнозування НАН України. Київ, 2015. 21 с.

6. Юрчук Л. Тенденції децентралізації управління освітою в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. Вип. 4. С. 276–283.

7. A Roadmap to Better Data on Education Financing. *Information Paper UNESCO Institute for Statistics*. 2016. No. 27, Febr. URL: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/a-roadmap-to-better-data-on-education-financing-2016-en.pdf>.

8. Інструменти для аналізу середньої освіти / Аналіт. центр CEDOS. URL: <http://www.cedos.org.ua/edustat>.

9. Щербаченко В. Громадські заклади освіти, або як зберегти освітню мережу у сільській місцевості: польський досвід. *Громадянська освіта*. 2005. № 30. С. 41–54.
10. Про Державний бюджет України на 2017 рік: закон України від 21.12.2016 № 1801-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
11. Герчинський Я. Огляд поточної формули розподілу освітньої субвенції. URL: <http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/34.pdf>.

References

1. Demkiv, O. I. (2009). Napryamy` pohly`blennya byudzhetnoyi reformy` v Ukraini [Directions of deepening of the budgetary reforms in Ukraine]. *Finansy` Ukrainy`* [Finance of Ukraine], 3, 46–56 [in Ukrainian].
2. Nadraha, V. I. (2014). Social`ni vy`datky` v konteksti finansovoyi stabil`nosti Ukrainy` [Social expenditures in the context of financial stability of Ukraine]. *Finansy` Ukrainy`* [Finance of Ukraine], 9, 43–51 [in Ukrainian].
3. Hry`nevych, L. M. (2005). *Tendenciyi decentralizaciyi upravlinnya bazovoyu osvitoyu v suchasniy Pol`shhi* [Trends decentralization of basic education in contemporary Poland] (Unpublished master's thesis). Ky`yiv: Insty`tut pedahohiky` APN Ukrainy` [in Ukrainian].
4. Yel`ny`kova, H. V. (2005). *Naukovi osnovy` adaptyvnoho upravlinnya zakladamy` ta ustanovamy` zahal`noyi seredn`oyi osvity`* [Scientific principles of adaptive management institutions and institutions of secondary education] (Unpublished master's thesis). Ky`yiv: Central`ny`j insty`tut pisyady`plomnoyi pedahohichnoyi osvity` APN Ukrainy` [in Ukrainian].
5. Serebryans`ka, D. M. (2015). *Rozpodil vy`datkiv mizh rivnyamy` miscevy`kh byudzhetiv v umovakh byudzhetnoyi decentralizaciyi* [Distribution of expenditures between levels of local budgets in terms of fiscal decentralization] (Unpublished master's thesis). Ky`yiv: Insty`tut ekonomiky` ta prohnouzovannya NAN Ukrainy` [in Ukrainian].
6. Yurchuk, L. (2009). Tendenciyi decentralizaciyi upravlinnya osvitoyu v Ukraini [Trends in decentralization of education in Ukraine]. *Visnyk Nacional`noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry` Prezydntovi Ukrainy`* [Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine], 4, 276–283 [in Ukrainian].
7. UNESCO Institute for Statistics. (2016). A Roadmap to Better Data on Education Financing. *Information Paper*, 27 (February). Retrieved from <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/a-roadmap-to-better-data-on-education-financing-2016-en.pdf>.
8. Anality`chny`j centr CEDOS. (n. d.). *Instrumenty` dlya analizu seredn`oyi osvity` vid anality`chnoho centru CEDOS* [Tools for the analysis of secondary education of the analytical center CEDOS]. Retrieved from <http://www.cedos.org.ua/edustat> [in Ukrainian].
9. Shherbachenko, V. (2005). Hromads`ki zaklady` osvity`, або yak zberehty` osvitnyu meretzhu u sil`s`kij miscevosti: pol`s`ky`j dosvid [Public educational institutions or how to maintain educational network in rural areas: the Polish experience]. *Hromadyans`ka osvita* [Civil education], 30, 41–54 [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Pro Derzhavny`j byudzhet Ukrainy` na 2017 rik* [On the State Budget of Ukraine for 2017] (Law No. № 1801-VIII, December 21). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19> [in Ukrainian].
11. Herchy`ns`ky`j, Ya. (n. d.). *Ohlyad potochnoyi formuly` rozpodilu osvitn`oyi subvenciyi* [Overview of the current distribution formula of educational grants]. Retrieved from: <http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/34.pdf> [in Ukrainian].